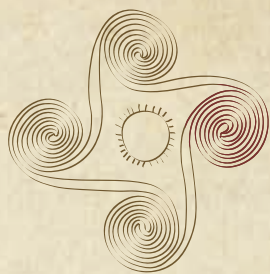

ΤΕΥΧΟΣ ΠΕΡΙΛΗΨΕΩΝ

ΗΜΕΡΙΔΑ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Heinrich Schliemann
Χρήστος Τσούντας
Παναγιώτης Σταματάκης

ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ
ΤΗΣ
ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

14-15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ
2022

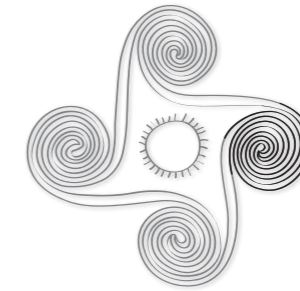

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
NATIONAL ARCHAEOLOGICAL MUSEUM

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
NATIONAL ARCHAEOLOGICAL MUSEUM

Heinrich Schliemann
Χρήστος Τσουντας
Παναγιώτης Σταματάκης

ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ
ΤΗΣ
ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Περίληψεις / Abstracts

Ημερίδα • Αθήνα, 14-15 Δεκεμβρίου 2022
Conference • Athens, 14-15 December 2022

Αγαπητοί φίλες και φίλοι,

Όταν ανέλαβα τα καθήκοντα της Διεύθυνσης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, οι συνάδελφοί μου είχαν την ιδέα της παρουσίασης σε μία ημερίδα των Ημερολογίων του αρχαιολόγου Χρήστου Τσουντα, τα οποία φυλάσσονται στο Μουσείο και έχουν μελετηθεί από τους αρχαιολόγους της Προϊστορικής Συλλογής του Μουσείου.

Αμέσως υιοθέτησα την ιδέα αλλά θεώρησα απαραίτητο να συμπεριλάβουμε σε αυτήν την επιστημονική συνάντηση και τον Heinrich Schliemann, που έχει εμπλουτίσει με τα ευρήματα των ανασκαφών του τις αίθουσες του Μουσείου μας. Φέτος εορτάζουμε την επέτειο των 200 ετών από τη γέννησή του.

Σε αυτήν την περίπτωση όμως δεν θα ήταν επιτρεπτό και δεοντολογικά ορθό να παραλείψουμε τον Έλληνα επόπτη των ανασκαφών του Schliemann στις Μυκήνες, Παναγιώτη Σταματάκη, ο οποίος προσπάθησε να επιβάλει στον Γερμανό ερευνητή επιστημονική πειθαρχία και μέθοδο, ενώ, με το ημερολόγιο του, μας διέσωσε πολύτιμες ανασκαφικές πληροφορίες, τις οποίες ο Schliemann σκόπιμα ή άθελά του είχε αγνοήσει ή αποσιωπήσει.

Έτσι λοιπόν, η μικρή επιστημονική συνάντηση – παρουσίαση των Ημερολογίων του Χρήστου Τσουντα, μεγεθύνθηκε και κατέληξε να είναι μία διήμερη «Ημερίδα» με τη συμμετοχή Ελλήνων και ξένων επιστημόνων, εγνωσμένης αξίας και κύρους. Αυτή η τιμή άλλωστε αξίζει να αποδοθεί στην Προϊστορική Συλλογή του ΕΑΜ, η οποία συμπεριλαμβάνει μοναδικά και απaráμιλλης αισθητικής και επιστημονικής αξίας τέχνηρα.

Κλείνοντας, οφείλω να ευχαριστήσω, εκτός των συνεργατών μου και των συμμετεχόντων στην Ημερίδα, τον Κοσμήτορα της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ για την παραχώρηση της αίθουσας τελετών του κτηρίου Διοίκησης του Ιδρύματος. Επίσης, την Τράπεζα της Ελλάδος και τις εταιρείες "Space Hellas" και "Radiant Technologies" που μας ενίσχυσαν οικονομικά για την πραγματοποίηση της εκδήλωσης.

Άννα – Βασιλική Καραπαναγιώτου
Διευθύντρια Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

Dear friends,

As soon as I had the honor and the privilege of assuming the position of the Director of the National Archaeological Museum, my colleagues suggested the idea to present within the framework of a workshop the excavation journals of the famous archaeologist Christos Tsountas. The journals are kept in the Museum and have been studied by the staff of the Museum's Prehistoric Collection.

I immediately adopted the idea but I considered it necessary to include also in this scientific meeting Heinrich Schliemann, who enriched the Collections of our Museum with the spectacular findings of his excavations and whose birth 200th anniversary we celebrate this year.

In this case, however, it would not be ethically correct to omit the Greek supervisor of Schliemann's excavations at Mycenae, Panagiotis Stamatakis, who tried to impose scientific discipline and method on the German researcher and whose valuable excavation documentation, included in his own diary, had intentionally or unintentionally been ignored or suppressed by Schliemann.

Thus, the small scientific workshop for Christos Tsountas journals became a two-day conference with the participation of Greek and foreign scientists of known value and prestige. The Prehistoric Collection of the National Archaeological Museum which includes unique and incomparable artefacts of aesthetic and scientific value, deserves such an honor.

I should like to thank, apart from my colleagues and the participants in the Conference, the Dean of the Architecture School of the National Technical University of Athens for granting us the Ceremony Hall of the School's Administration building. Also, the Bank of Greece and the companies "Space Hellas" and "Radiant Technologies", who supported us financially for the realization of the event.

Anna Vassiliki Karapanagiotou
Director of the National Archaeological Museum

Standing on the Shoulders of Which Giants?

In 1675, Sir Isaac Newton wrote to Robert Hooke, the first to observe micro-organisms in a microscope, "If I have seen further it is by standing on the shoulders of Giants," a phrase now often used to symbolize scientific progress, and one that raises questions appropriate to the theme of this workshop. In our contribution we focus our own microscope on Pylos and the Ano Englianos ridge near Chora, Triphylia. Blegen was certainly not the first to search for, or even to discover the Mycenaean remains that he began to excavate in 1939, in partnership with his dear friend, Kostantinos Kourouniotis, the archaeological site that we now call the "Palace of Nestor." Here we suggest that they were indebted to Tsountas, for his focus on the significance of Aegean Prehistory in the life of the nation-state, and to Schliemann and Stamatakis, for their devotion to the systematic recording of archaeological contexts. As we ourselves reconsider the role of Aegean Prehistory in Greek and world archaeology, at Pylos we also build on the foundations of our predecessors. Archaeological methods and technologies have changed vastly in the past century, allowing us to do things the pioneers of Aegean prehistory could hardly have imagined.

Σε ποιους «Γίγαντες της Επιστήμης βασιζόμαστε»;

Το 1675, ο Sir Isaac Newton έγραψε στον Robert Hooke, τον πρώτο που παρατήρησε μικροοργανισμούς σε μικροσκόπιο, «Αν έχω καταφέρει κάτι παραπάνω, είναι επειδή βασίζομαι στο έργο των προηγούμενων γιγάντων της επιστήμης», μια φράση που χρησιμοποιείται συχνά για να συμβολίσει την επιστημονική πρόοδο και ταυτόχρονα εγείρει ερωτήματα κατάλληλα για τη θεματική της ημερίδας μας. Στην ομιλία μας εστιάζουμε «το δικό μας μικροσκόπιο» στην Πύλο και στο λόφο του Άνω Εγκλιανού κοντά στη Χώρα Τριφυλίας. Ο Blegen σίγουρα δεν ήταν ο πρώτος που ερεύνησε και ανακάλυψε τα μυκηναϊκά κατάλοιπα που άρχισε να ανασκάπτει το 1939, σε συνεργασία με τον αγαπημένο του φίλο, Κωσταντίνο Κουρουγιώτη, δηλαδή τον αρχαιολογικό χώρο που σήμερα αποκαλούμε «Ανάκτορο του Νέστορα». Εμείς προτείνουμε ότι πολλά οφείλονται στον Τσουντα, για την ανάδειξη της σημασίας της Αιγαιακής Προϊστορίας στη ζωή του νεοελληνικού έθνους-κράτους, αλλά και στους Schliemann και Σταματάκη, για την αφοσίωσή τους στη συστηματική καταγραφή των αρχαιολογικών συγκειμένων. Καθώς εμείς οι ίδιοι αναθεωρούμε τον ρόλο της Αιγαιακής Προϊστορίας στην ελληνική και παγκόσμια αρχαιολογία, βασίζουμε το έργο μας στην Πύλο, στηριζόμενοι στα στέρεα θεμέλια των προκατόχων μας. Οι αρχαιολογικές μέθοδοι και τεχνολογίες έχουν αλλάξει ριζικά τον τελευταίο αιώνα, επιτρέποντάς μας να κάνουμε πράγματα που δύσκολα θα μπορούσαν να φανταστούν οι πρωτοπόροι της προϊστορίας του Αιγαίου.

Η Γένεση της Προϊστορικής Αρχαιολογίας στην Ελλάδα – ιστορικό πλαίσιο και ιδεολογικά προτάγματα

Η Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα είναι ένα νεοσύστατο εθνικό κράτος με καχεκτική οικονομία και περιορισμένα σύνορα. Ταυτόχρονα είναι μία κρατική οντότητα που πασχίζει να διαμορφώσει εθνική ταυτότητα, μέσα από και σε συνδυασμό με την προαγωγή της εκπαίδευσης αλλά και της έρευνας και ανάδειξης της πολιτιστικής της κληρονομιάς. Σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο εντάσσεται και η αρχαιολογική δραστηριότητα των τριών πρωτοπόρων της Αιγαιακής Αρχαιολογίας.

The Genesis of Prehistoric Archaeology in Greece – Historical Context and Ideological Priorities

Greece at the end of the 19th century is a newly formed nation-state with a stagnant economy and limited borders. At the same time, it is a state entity that strives to form its national identity, through and in combination with the promotion of education as well as the research and the promotion of its cultural heritage. Within this ideological framework should and will be examined the archaeological activity of the three pioneers of Aegean Archaeology.

Πρωτοπορία και μεταιχμιακότητα:
η μυκηναϊκή αρχαιολογία στα τέλη του 19ου
και στις αρχές του 20ου αιώνα

Η παρούσα ανακοίνωση επιχειρεί να φωτίσει περαιτέρω τα χαρακτηριστικά των Heinrich Schliemann, Παναγιώτη Σταματάκη και Χρήστου Τσουντάως ερευνητικών προσωπικοτήτων με απώτερο στόχο την καλύτερη κατανόηση της συμβολής τους στη συγκρότηση της μυκηναϊκής αρχαιολογίας. Ο Schliemann βρέθηκε στο μεταίχμιο ανάμεσα στους περιηγητές και τις πρώτες συστηματικές ανασκαφές. Ο Σταματάκης δεν διακρίθηκε για τα δημοσιεύματά του αλλά υπήρξε ιδιαίτερα προσεκτικός για την εποχή του ανασκαφέας. Ο Τσουντάς κινήθηκε μεταξύ διαφόρων πνευματικών ρευμάτων της εποχής, όπως η αρχαιογνωσία, ο εξελικτικισμός και η πολιτισμική ιστορία. Ο συνδυασμός μίας κριτικής θεώρησης του έργου των τριών πρωτοπόρων στο πλαίσιο της πνευματικής παραγωγής της εποχής τους, καθώς και πρωτότυπων δεδομένων από το Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Αθηνών, δείχνει ότι το πρωτοποριακό έργο των τριών αυτών προσωπικοτήτων είχε άμεση αν όχι αιτιακή σχέση με τη μεταιχμιακότητα και επομένως την ικανότητά τους να συνδυάζουν παλαιότερες αρχές και πρακτικές για να ανοίξουν νέους δρόμους στην έρευνα.

*Innovation and liminality:
Mycenaean Archaeology at the end of the 19th
and the Beginning of the 20th Century*

The present paper attempts to further illuminate the characteristics of Heinrich Schliemann, Panagiotis Stamatakis and Christos Tsountas as research personalities aiming at a detailed understanding of their contribution to the constitution of Mycenaean archaeology. Schliemann found himself in the transition between Grand Tour travellers and the first systematic excavations. Stamatakis was not distinguished for his publications but was a rather meticulous excavator for his time. Tsountas moved between different intellectual trends of the period, such as classicism, evolutionism and cultural history. A critical study of the work of the three in the context of the intellectual production of their time, combined with primary data from the Historical Archive of the University of Athens, demonstrates that the pioneering work of these three personalities retained a direct if not causal relation to their liminality and therefore their ability to combine old principles and practices in order to open new ways in research.

Το αρχείο του Ερρίκου Σλήμαν στα Αρχεία
της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα:
διαφύλαξη, συντήρηση, πρόσβαση και μετάβαση
στον ψηφιακό κόσμο

Η ανακοίνωση παρουσιάζει αρχικά το ιστορικό πρόσκτησης του προσωπικού αρχείου του Ερρίκου Σλήμαν (1822-1890): από την παράδοση το 1936, υπό μορφή δανείου, του μεγαλύτερου μέρους του αρχείου στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών (ΑΣΚΣΑ) από τα παιδιά του, τον Αγαμέμνονα Σλήμαν και την Ανδρομάχη Μελά, έως και την αγορά του από τη Σχολή το 1962. Γίνεται επίσης αναφορά σε προηγούμενες και μεταγενέστερες προσκτήσεις και δωρεές υλικού. Στη συνέχεια, εξετάζεται η διαχείριση και η ανάδειξη του αρχείου από τον φορέα (Τμήμα Αρχείων ΑΣΚΣΑ): εφαρμογή καλών πρακτικών όσον αφορά στη διαφύλαξη, καταλογογράφηση, συντήρηση, διατήρηση και απρόσκοπτη πρόσβαση στο αρχείο από τους ερευνητές και το ευρύ κοινό. Η ανακοίνωση ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των ενεργειών για τη μετάβαση του αρχείου Σλήμαν στον ψηφιακό κόσμο, διακόσια χρόνια μετά τη γέννηση του δημιουργού του.

*The Personal Papers of Heinrich Schliemann at the Archives
of the American School of Classical Studies at Athens:
Preservation, Conservation, Access, and Transition
to the Digital World.*

This paper presents a brief outline of the history of the personal papers of Heinrich Schliemann (1822-1890), starting in 1936 with the deposit of the largest part of Heinrich Schliemann's personal papers to the American School of Classical Studies at Athens by his children, Agamemnon Schliemann and Andromache Melas, and continuing through the purchase of the collection by the School in 1962. There will also be mention of earlier and later additions to the collection, as well as gifts of related material. Next, follows a discussion of the management of the Schliemann papers by the ASCSA Archives: best practices for care, arrangement, description, conservation, preservation, and enhanced access both for researchers and lay audience. Finally, we conclude with a presentation of the initiatives and projects undertaken to facilitate the transition of the Heinrich Schliemann Papers to the digital era, two hundred years after the birth of their creator.

The Influence of Rudolf Virchow on Heinrich Schliemann's Excavation and Research Methods

In an attempt to encourage Heinrich Schliemann to base his exploration of Troy on more solid scientific principles, William Ewart Gladstone recommended Rudolf Virchow, the influential German scholar, as a contact in 1875. Virchow's scientific approach was aimed at gaining a more comprehensive insight into the development of humankind and civilization, to which end he advocated an interdisciplinary collaboration between the natural sciences and the humanities. In this endeavour, he had progressed from the fields of medicine and anthropology to prehistoric archaeology and ethnology since the 1860s. He became a leading networker in German academic circles and – based on his own archaeological field research – a co-founder of the scientific field of prehistory. Even within this more restricted field, Virchow's activities were inevitably universal and comprehensive, covering a chronological range from the Palaeolithic to the Middle Ages, and a geographic scope which extended far beyond Central Europe to encompass nearly the whole world. He was also regarded as one of the leading experts on the prehistoric find material of his time. His ground-breaking achievements include studies on the stratigraphy of fortifications in Eastern Germany throughout pre- and early history, and on the significance of pottery typologies for the chronological and cultural attribution of prehistoric find sites. A paper which Virchow published in 1870, in which he examined the origins of a particular type of pottery, was titled "*Über Gesichtsurnen*". It was responsible for the initial contact between Schliemann and Virchow in 1875. An intensive scholarly exchange soon developed (particularly after Virchow's first stay in Troy in 1879) between the autodidactic Homer enthusiast on the one hand and the methodical academic schooled in the natural sciences on the other. Their shared interests included current research results and the methodological foundations of archaeology and cultural history. On Hissarlik Hill and in the Troad, Virchow expanded Schliemann's perception with regard to interdisciplinary examinations, a methodology based on scientific principles, and the interpretation of excavation results. Virchow also encouraged Schliemann to include a comprehensive roster of natural sciences in his research, and contributed materially to the establishment of a stratigraphy of the settlement mound at Hissarlik. When Schliemann's publication "*Ilios*" appeared in 1881, it was a testimony to his progress on the path to a more scientific approach and a growing interdisciplinary collaboration. Virchow was to remain Schliemann's greatest supporter in the academic world until the latter's death in 1890.

Η επίδραση του Rudolf Virchow στις ανασκαφικές και ερευνητικές μεθόδους του Heinrich Schliemann

Σε μια προσπάθεια να ενθαρρύνει τον Heinrich Schliemann να βασίσει την εξερεύνηση της Τροίας σε στέρεες επιστημονικές αρχές, ο William Ewart Gladstone συνέστησε τον Rudolf Virchow, τον σημαίνοντα Γερμανό λόγιο, ως επαφή το 1875. Η επιστημονική προσέγγιση του Virchow είχε στόχο να αποκτήσει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της εξέλιξης του ανθρώπινου είδους και του πολιτισμού, για την οποία υποστήριξε τη ανάγκη διεπιστημονικής συνεργασίας μεταξύ των φυσικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Σε αυτή την κατεύθυνση, είχε υπάρξει σημαντική πρόοδος από την ιατρική και την ανθρωπολογία έως την προϊστορική αρχαιολογία και εθνολογία από τη δεκαετία του 1860. Αναδείχθηκε σε ηγετικό διασυνδεδετικό ρόλο στους γερμανικούς ακαδημαϊκούς κύκλους και – με βάση τη δική του επιτόπια αρχαιολογική έρευνα – συνιδρυτής του επιστημονικού πεδίου της προϊστορίας. Ακόμη και σε αυτό το οριοθετημένο επιστημονικό πεδίο, οι δραστηριότητες του Virchow ήταν καθολικές και περιεκτικές, καλύπτοντας ένα χρονολογικό εύρος από την Παλαιολιθική έως τον Μεσαίωνα και ένα γεωγραφικό πεδίο που εκτείνεται πολύ πέρα από την Κεντρική Ευρώπη για να καλύψει σχεδόν ολόκληρο τον κόσμο. Θεωρήθηκε επίσης ως ένας από τους κορυφαίους ειδικούς στο υλικό των προϊστορικών ευρημάτων της εποχής του. Τα πρωτοποριακά του επιτεύγματα περιλαμβάνουν μελέτες σχετικά με τη στρωματογραφία οχυρώσεων στην Ανατολική Γερμανία κατά τη διάρκεια της προ-και πρώιμης ιστορίας, και στη σημασία των τυπολογιών κεραμικής για τη χρονολόγηση αλλά και την πολιτιστική σημασία των προϊστορικών τοποθεσιών εύρεσης. Μια εργασία που δημοσίευσε ο Virchow το 1870, στην οποία εξέταζε την προέλευση ενός συγκεκριμένου τύπου κεραμικής, είχε τον τίτλο «*Über Gesichtsurnen*». Ήταν υπεύθυνη για την αρχική επαφή μεταξύ του Schliemann και του Virchow το 1875. Σύντομα αναπτύχθηκε μια εντατική επιστημονική/ερευνητική ανταλλαγή σκέψεων και προβληματισμών (ιδιαίτερα μετά την πρώτη επίσκεψη και παραμονή του Virchow στην Τροία το 1879) μεταξύ του αυτοδίδακτου λάτρη του Ομήρου από τη μία πλευρά και του μεθοδικού ακαδημαϊκού που εκπαιδεύτηκε στις φυσικές επιστήμες από την άλλη. Τα κοινά τους ενδιαφέροντα περιελάμβαναν τα τρέχοντα ερευνητικά αποτελέσματα και τα μεθοδολογικά θεμέλια της αρχαιολογίας και της πολιτιστικής ιστορίας. Στο λόφο Hissarlik και στην Τρωάδα, ο Virchow διεύρυνε την αντίληψη του Schliemann όσον αφορά τις διεπιστημονικές εξετάσεις, μια μεθοδολογία που βασίζεται σε επιστημονικές αρχές, και στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων των ανασκαφών. Ο Virchow ενθάρρυνε επίσης τον Schliemann να συμπεριλάβει ομάδα θετικών επιστημόνων στην έρευνά του και συνέβαλε ουσιαστικά στη δημιουργία μιας στρωματογραφίας του τύμβου στο Hissarlik. Όταν εμφανίστηκε το 1881 η έκδοση του Schliemann «*Ηλιος*», ήταν μια μαρτυρία της προόδου του προς μια πιο επιστημονική προσέγγιση των ανασκαφικών δεδομένων και μια αυξανόμενη διεπιστημονική συνεργασία. Ο Virchow έμελλε να παραμείνει ο μεγαλύτερος υποστηρικτής του Schliemann στον ακαδημαϊκό κόσμο μέχρι το θάνατο του τελευταίου το 1890.

Heinrich Schliemann - Χρήστος Τσουντας,
Πέρα από την μορφή. Η πρώιμη περιπέτεια
της Αρχαιομετρίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα

Η συμβολή των φυσικών επιστημών στην μελέτη του υλικού πολιτισμού της αρχαιότητας, κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους, έχει έρθει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος για την ιστορία της έρευνας, μόλις τα τελευταία χρόνια. Αποσπασματική αρχικά, συχνότερη όσο προχωρούσε η αρχαιολογική έρευνα, η εργαστηριακή εξέταση των καταλοίπων του απώτερου παρελθόντος είχε διάφορες, ανεξάρτητες μεταξύ τους, θεωρητικές αφετηρίες. Ειδικοί των φυσικών επιστημών με κλασική παιδεία και ενδιαφέρον για τις απαρχές της επιστήμης τους, άλλοι αφοσιωμένοι στην εκμετάλλευση της επιστημονικής παρακαταθήκης και των καταλοίπων της αρχαιότητας προς όφελος του νεοσύστατου κράτους και αρχαιολόγοι αντιμέτωποι με την ανάγκη συντήρησης των εντυπωσιακών ευρημάτων των ανασκαφών της εποχής, χάραξαν διαφορετικά, συχνά διασταυρούμενα, μονοπάτια στην έρευνα. Το τελευταίο, όμως, τέταρτο του αιώνα, όλα συνέτειναν σε δυο, παράλληλες, κατευθύνσεις: στην επιστημονική συντήρηση των αρχαιοτήτων και στην μελέτη της τεχνολογίας των υλικών, προς όφελος της αρχαιολογικής επιστήμης. Την δεύτερη κατεύθυνση έδειξε ο Heinrich Schliemann και χάραξε, προσδίδοντάς της το απαραίτητο θεωρητικό υπόβαθρο, ο Χρήστος Τσουντας, στο βαθμό που μπορούμε να μιλάμε πρόωρη γέννηση της αρχαιομετρίας στην ταραγμένη Ελλάδα του τέλους του 19^{ου} αιώνα.

*Heinrich Schliemann - Christos Tsountas. Beyond Form.
The Early Adventure of Archaeometry in 19th Century Greece*

The contribution of the natural sciences to the study of the material culture of antiquity, during the first decades after the foundation of the new Greek state, has become the focus of interest for the history of research, only in recent years. Sporadic initially, more frequent as archaeological research progressed, the laboratory examination of the remains of the distant past had various, independent of each other, theoretical starting points. Specialist in the natural sciences with a classical education and an interest in the early steps of their science, others dedicated to the exploitation of the scientific legacy and the remains of antiquity for the benefit of the newly founded state and archaeologists faced with the need to preserve the impressive finds of the excavations of the time, drew different, often intersecting, paths in research. However, in the last quarter of the century, all converged in two, parallel, directions: in the scientific conservation of antiquities and in the study of materials technology, for the benefit of archaeological science. The second direction was pointed out by Heinrich Schliemann and outlined, with the necessary theoretical background, by Christos Tsountas, to the extent that we can speak of the early birth of archaeometry in the troubled Greece of the end of the 19th century.

Γύρω από τον Παναγιώτη Σταματάκη:
Οι περιπέτειες ενός αρχαιολόγου και η περιπλάνηση
των καταλοίπων του

Η παρούσα ανακοίνωση θα επιχειρήσει να φωτίσει πτυχές από την προσωπικότητα και το πολυσχιδές έργο του Παναγιώτη Σταματάκη, με οδηγό τα πολύτιμα αρχαιολογικά τεκμήρια του Εθνικού Αρχείου Μνημείων που φυλάσσονται στο Ιστορικό Αρχείο Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων. Η αναδίφηση σε υπηρεσιακά έγγραφα, ανασκαφικά ημερολόγια και καταλόγους αρχαιολογικών συλλογών αποκαλύπτει το εύρος των γνώσεων ενός αυτοδίδακτου (;) σκαπανέα, που εξελίχθηκε σε έναν συστηματικό και άρτια επιστημονικά αρχαιολόγο του 19^{ου} αιώνα. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην υπηρεσιακή αλληλογραφία με την Γενική Εφορεία Αρχαιοτήτων και την Αρχαιολογική Εταιρεία, αλλά κυρίως στις χειρόγραφες σημειώσεις και τα ημερολόγια που αποτυπώνουν τις αγωνιώδεις προσπάθειες του ακαταπόνητου Π. Σταματάκη για την καταγραφή και διάσωση των διάσπαρτων αρχαιοτήτων, γλυπτών και επιγραφών, από θέσεις της ευρύτερης περιοχής των Θεσπιών. Τέλος, η ανακοίνωση θα εστιάσει στην περιπέτεια των υπηρεσιακών καταλοίπων του Σταματάκη και κυρίως στην περιπετειώδη περιπλάνησή τους από τον αιφνίδιο θάνατό του το 1885 μέχρι την ανάκτησή και την αποσφράγιση τους το 1895 στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

*On Panagiotis Stamatakis:
The Adventures of an Archaeologist and the Wanderings
of his Papers*

Based on the valuable documents of the National Archive of Monuments kept at the Historical Archive of Antiquities and Restorations, this paper will attempt to shed light on aspects of Panagiotis Stamatakis' multifaceted work and personality. Official documents, excavation diaries, and catalogs of finds reveal the breadth of knowledge of a self-taught (?) archaeologist who developed into a systematic and thoroughly scientific archaeologist of the nineteenth century. Except for the official correspondence with the General Ephorate of Antiquities and the Archaeological Society, we place particular emphasis on the handwritten notes and archaeological diaries. These reveal the strenuous efforts of the irrepressible Stamatakis in recording and rescuing the scattered antiquities, sculptures, and inscriptions from the area of Thespies. Finally, we discuss the wanderings of Stamatakis' papers, among which were official documents of the Archaeological Service. Following his sudden death in 1885, these were finally recovered and unsealed in 1895 at the National Archaeological Museum.

Από τον εμπειρισμό στη μέθοδο

Από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους ως τα χρόνια του Τσουντα η αρχαιολογία έχει κάνει αλματώδη πρόοδο. Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η πρόοδος της προϊστορικής αρχαιολογίας που συντελέστηκε μέσα στην τελευταία εικοσαετία του αιώνα και την σφράγισαν τρία πρόσωπα, τρεις ιδιαίτερες προσωπικότητες που είχαν τον ίδιο σκοπό αλλά τον προσέγγισαν με διαφορετικό τρόπο και με διαφορετικό πνεύμα ο καθένας: ο Ερρίκος Schliemann, ο Παναγιώτης Σταματάκης και ο Χρήστος Τσουντας στις Μυκήνες.

From Empiricism to Method

Since the foundation of the Greek State up to the years of Tsountas, archeology had been growing by leaps and bounds. Particularly impressive during the last twenty years of the century was the progress of prehistoric archeology. It was marked by three persons, three especial personalities who had the same goal but each approached it in a different way and with a different spirit: Heinrich Schliemann, Panagiotis Stamatakis and Christos Tsountas in Mycenae.

Οι έρευνες του Ερρίκου Σλήμαν στην Τίρυνθα

Οι ανασκαφικές έρευνες του Ερρίκου Σλήμαν στην Τίρυνθα αλλά και η δημοσίευση των συμπερασμάτων των ανασκαφών απετέλεσαν το εφαλτήριο για την ανακάλυψη μιας από τις σπουδαιότερες ακροπόλεις του μυκηναϊκού κόσμου. Η παρουσίαση θα επικεντρωθεί στην έκταση και τη μεθοδολογία των ανασκαφών του, στη σημασία των επιστημονικών συμπερασμάτων αλλά και σε ανθρώπινες στιγμές μιας αμφιλεγόμενης προσωπικότητας. Εκτός αυτού θα γίνει μία συνοπτική παρουσίαση των αρχαιολογικών ερευνών και εργασιών από την εποχή του Σλήμαν μέχρι σήμερα προκειμένου να καταδειχθεί η βαρύνουσα θέση που έχει η Τίρυνθα τόσο στο πεδίο της έρευνας όσο και της προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Heinrich Schliemann's researches at Tiryns

Heinrich Schliemann's archaeological researches at Tiryns and the publication of the excavation results constituted the springboard for the discovery of one of the most important citadels of the Mycenaean world. The present paper will focus on the extent and methodology of his excavations, the importance of the scientific conclusions but also on personal moments of such controversial personality. In addition, there will be a brief presentation of the archaeological research and work that has been concluded from Schliemann's time until today in order to demonstrate the importance of Tiryns both in the field of research and the protection and promotion of cultural heritage.

Ανακτώντας τον χαμένο χρόνο. Νέα πολύτιμα τεκμήρια της δράσης του Χρήστου Τσουντα στις Μυκήνες

Ο Χρήστος Τσουντας εργάστηκε συστηματικά στις Μυκήνες από το 1886 ως το 1903, ως διευθυντής των ανασκαφών εκ μέρους της Αρχαιολογικής Εταιρείας, υπηρετώντας παράλληλα ως Έφορος Μυκηναίων και Αιγυπτιακών Αρχαιοτήτων του Εθνικού Μουσείου. Στόχος των πολύχρονων ερευνών του ήταν να αποκαλυφθούν όλα τα κτίσματα μέσα στην ακρόπολη, να ανασκαφούν οι τάφοι ώστε να διασωθούν τα πολύτιμα κτερίσματά τους από τις λαθρανασκαφές και να προστατευθούν τα σωζόμενα μνημεία. Από την εργασία αυτή προέκυψε η πρώτη σπουδαία πραγματεία για τον μυκηναϊκό πολιτισμό και μια σειρά από αναλυτικές εκθέσεις και ειδικές μελέτες. Η πλήρης ανασύσταση της πορείας των ανασκαφών του Χρήστου Τσουντα στις Μυκήνες και η λεπτομερής δημοσίευση των ευρημάτων τους παραμένει ένα διαρκές ζητούμενο για τη σύγχρονη έρευνα. Σε αυτή την ανακοίνωση θα σχολιαστεί το ανασκαφικό ημερολόγιο που φυλάσσεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο σε συνδυασμό με πολύτιμα τεκμήρια της δράσης του σπουδαίου ανασκαφέα στις Μυκήνες, τα οποία παρέμεναν άγνωστα και παρουσιάζονται για πρώτη φορά.

Retrieving Lost Time. New Valuable Evidence of Christos Tsountas' Activity in Mycenae

Christos Tsountas worked systematically in Mycenae from 1886 to 1903, as the director of excavations on behalf of the Archaeological Society, while also serving as the Ephor of Mycenaean and Egyptian Antiquities of the National Museum. His long-term investigations aimed to uncover all the structures in the citadel, to excavate the tombs in order to save their valuable offerings from illegal excavation and to protect the surviving monuments. This work resulted in the first major treatise on Mycenaean culture and a series of analytical reports and specialised studies. The complete reconstitution of Christos Tsountas' excavations in Mycenae and the detailed publication of the finds remains a constant demand in modern research. In this lecture I discuss the excavation journal kept at the National Archaeological Museum in combination with valuable evidence of the great excavator's activity in Mycenae, which remained unknown and is presented for the first time.

Το ανασκαφικό ημερολόγιο Μυκηναίων του Παναγιώτη Σταματάκη και η πολύτιμη συμβολή του στην επανεξέταση του Ταφικού Κύκλου Α

Το 1876 ο Έφορος Αρχαιοτήτων Παναγιώτης Σταματάκης ορίστηκε εκπρόσωπος του ελληνικού κράτους προκειμένου να επιβλέπει τις ανασκαφές του Γερμανού αρχαιολόγου Heinrich Schliemann. Η ανασκαφή των πέντε λακκοειδών τάφων (I-V) του Κύκλου Α των Μυκηναίων τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ολοκληρώθηκε στο απίστευτα σύντομο διάστημα των έντεκα ημερών, κάτω από αντίξοες συνθήκες και με αμφιλεγόμενες τακτικές εκ μέρους του Schliemann που έφεραν συχνά τους δύο άνδρες σε σύγκρουση. Ο μεγάλος αγώνας που έδωσε ο Σταματάκης στις Μυκήνες, οδηγώντας τον μάλιστα δύο φορές στα πρόθυρα της παραίτησης, καταγράφεται στις αναφορές και επιστολές προς τους ανωτέρους του που σήμερα ανήκουν στα αρχεία της Γενναδείου Βιβλιοθήκης και της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Το ημερολόγιο όμως που τηρούσε κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, χαμένο για περισσότερο από έναν αιώνα, εντοπίστηκε πριν από μερικά χρόνια στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά πολύτιμο τεκμήριο που προσφέρει για κάθε έναν από τους λακκοειδείς τάφους πρόχειρες κατόψεις μαζί με τις διαστάσεις τους, το βάθος του λάκκου και τον αριθμό των επιτύμβιων στηλών, το σύνολο των καταγεγραμμένων αντικειμένων αλλά και την περιγραφή του καθενός από αυτά, αποδίδοντάς τα σε συγκεκριμένες ταφές ανάλογα με τη θέση στην οποία βρέθηκαν.

The Excavation Diary of Mycenae by Panagiotis Stamatakis and his Valuable Contribution to the Re-examination of Burial Circle A

In 1876, the Ephor of Antiquities, Panagiotis Stamatakis, was appointed a representative of the Greek state in order to supervise the excavations of the German archaeologist Heinrich Schliemann in Mycenae. The excavation of the five Shaft graves (I-V) of Circle A in November of the same year was completed in the incredibly short time of eleven days, under difficult weather conditions and with controversial tactics by Schliemann which often caused tension between the two men. The great struggle that Stamatakis fought in Mycenae, leading him twice on the brink of resignation, is recorded in his reports and letters to his superiors which today belong to the archives of the Gennadius Library and the Athens Archaeological Society. But the diary he kept during the excavations, lost for more than a century, was located a few years ago at the National Archaeological Museum. It is an extremely valuable document that provides for each of the royal tombs rough floor plans along with their dimensions, the depth of the pit and the number of grave stelae, the total number of the recorded objects, as well as a description of each one of them, attributing them to specific burials, depending on the position in which they were found.

«(...) έρρωσο. Ερρίκος Σχλιέμανν».

Η ανακάλυψη του Μυκηναϊκού Πολιτισμού και η δημιουργία του Μυκηναίου Μουσείου μέσα από τις αναφορές των πρωταγωνιστών της

Η αναπάντεχη ανακάλυψη των θησαυρών του ταφικού Κύκλου Α των Μυκηνών από τον Ερρίκο και τη Σοφία Σλήμαν το Νοέμβριο του 1876 είχαν ως αποτέλεσμα τη γέννηση μιας νέας Αρχαιολογίας επί ελληνικού εδάφους με την επέκταση του έως τότε χαρτογραφημένου χρόνου κατά οκτώ τουλάχιστον αιώνες και την ανάγκη τροποποίησης της παράθεσης των καταλοίπων του παρελθόντος στη βιβλιογραφία και στα Μουσεία της εποχής. Το 1878, τα πολύτιμα ευρήματα των λακκοειδών τάφων των Μυκηνών, μαζί με εκείνα που είχαν εντοπιστεί στους θολωτούς τάφους του Ατρέως και του Ηραίου, καθώς και στους τάφους των Σπάτων παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, σε μια θαυμάσια οργανωμένη έκθεση, που επιμελήθηκε μεταξύ άλλων ο Παναγιώτης Σταματάκης. Το 1881 εκδόθηκε ο πρώτος κατάλογος των αθηναϊκών Μουσείων από τον Milchhöfer, που περιέλαβε το Μυκηναίο Μουσείο και φαίνεται πως έγινε η αφορμή για την αντίδραση του Σλήμαν, που αποφάσισε να πάρει την κατάσταση στα χέρια του.

"(...) be strong. Heinrich Schliemann"

The discovery of the Mycenaean Civilization and the Rise of the Mycenaean Museum as seen from the Notes and Reports of their Protagonists

Heinrich and Sophia Schliemann excavated Mycenae in November 1876, bringing to light an enormous number of precious objects that were unparalleled to any known Collection items of their time. This expedition caused the extension of the Greek Antiquity under study, together with the need to create a decent exhibition for the newly-found treasures. In 1878 the precious finds from Mycenae were presented - together with the ones from the tombs at Spata, the Treasury of Atreus and the Heraion tholos tomb - at the Athens Polytechnic School, in a perfectly organized exhibition mainly conducted by Panagiotis Stamatakis, which thus became the first Prehistoric Collection of the Greek Bronze Age, open to the public. Soon after the publication of the first archaeological guide of the Athenian museums, which included the Polytechnic School, by Milchhöfer in 1881, Schliemann reacted with plans for a detailed catalogue of what he called *the Mycenaen Museum*.

Σύντομη επισκόπηση του αρχαιολογικού έργου του Χρήστου Τσουντα στη Μαγνησία μέσα από τη ματιά του σήμερα

Στον Χρήστο Τσουντα οφείλουμε την ανακάλυψη της Νεολιθικής Ελλάδας, καθώς έφερε στο φως τους σημαντικούς οικισμούς στο Σέσκλο και το Διμήνι. Στη σύντομη παρέμβασή μας θα παρουσιάσουμε τη μέριμνα και τις ενέργειες της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μαγνησίας για τη διάσωση, προστασία και προβολή των δύο σημαντικών νεολιθικών θέσεων αλλά και την προβολή του νεολιθικού πολιτισμού στο Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βόλου.

A Brief Overview of the Archaeological Work of Christos Tsountas in Magnesia with Today's Perspective

We owe the discovery of Neolithic Greece to Christos Tsountas, since he has brought to light the significant settlements of Sesklo and Dimini, located at Magnesia - Thessaly. In our short intervention we shall present the care and the actions, conducted by the Ephorate of Antiquities of Magnesia, for the maintenance, protection and promotion of these two important neolithic sites as well as the promotion of the Neolithic culture in the Athanasakeion Archaeological Museum of Volos.

«Αγωγή εις Διμήνι, δραχμαί 9».
Οι περιοδείες του Χρήστου Τσουντα στη Θεσσαλία
το 1905-1906 μέσα από το οικονομικό - ταξιδιωτικό του
σημειωματάριο

Μέσα από τις σελίδες του μικρού οικονομικού σημειωματαρίου του Χρήστου Τσουντα, το οποίο συνήθιζε να τηρεί παράλληλα με το αρχαιολογικό του ημερολόγιο, παρακολουθούμε τις θερινές περιοδείες του στη Θεσσαλία το 1905 και 1906, δύο χρόνια μετά τις ιστορικές του ανασκαφές στο Σέσκλο και το Διμήνι. Η σχολαστική καταγραφή των καθημερινών του εξόδων μας επιτρέπει να ανασυνθέσουμε τα κοπιαστικά δρομολογία του στη θεσσαλική γη, να συλλέξουμε έναν πλούτο πληροφοριών για πολλούς τομείς της καθημερινότητας των αρχών του 20^{ου} αιώνα, αλλά και να εκτιμήσουμε τον τρόπο σκέψης του μέγιστου αυτού αρχαιολόγου και το εύρος των εργασιών πεδίου που αναλάμβανε ο ίδιος προσωπικά.

*"Fare to Dimini, 9 Drachmas".
The Expeditions of Christos Tsountas in Thessaly
in 1905-1906 through his Financial-Travel Notebook*

Two years after his historic excavations in Dimini and Sesklo, Christos Tsountas returned to Thessaly for two summer expeditions in 1905 and 1906; in the present contribution these tours are approached through the pages of his financial-travel notebook which he used to keep along with the excavation diaries. The meticulous recording of his daily expenses allows the reconstruction of Tsountas' arduous itineraries in the Thessalian land and the collection of valuable information on several areas of everyday life at the dawn of the 20th century; above all it evokes our appreciation for the wide spectrum of the field work the great archaeologist undertook in person and his remarkable way of thinking.

Τα νεολιθικά ειδώλια από τις ανασκαφές
του Χρήστου Τσουντα στο Σέσκλο και το Διμήνι:
η μαρτυρία από τα ημερολόγια του και την δημοσίευση
του 1908

Τα ανασκαφικά ημερολόγια του 1901 και 1902 του Χρήστου Τσουντα από τις ανασκαφές του στους οικισμούς Σέσκλου, αλλά και Διμηνίου της Θεσσαλίας, προσφέρουν πρωτογενείς πληροφορίες για την θέση και την συνάφεια εύρεσης αρκετών ειδωλίων της νεολιθικής περιόδου, πληροφορίες που δεν αναφέρονται στην μνημειώδη δημοσίευση των δύο οικισμών από τον ανασκαφέα. Οι δύο πηγές πληροφοριών αλληλοσυμπληρώνονται ώστε να επιτευχθεί η ταύτιση των ειδωλίων. Μέσα από τη διαδρομή της ταύτισης έχουμε την ευκαιρία να γνωρίσουμε ποια ήταν πριν από έναν αιώνα περίπου η θεωρητική προσέγγιση των ειδωλίων ως υλικό αποτύπωμα του νεολιθικού πολιτισμού.

*The Neolithic Figurines from Christos Tsountas' Excavations
at Sesklo and Dimini: the Evidence as it Emerges
from his Daybooks and the 1908 Publication*

Christos Tsountas' excavation daybooks of his excavations in 1901 and 1902 at the settlements of Sesklo and Dimini in Thessaly, provide us with original information as to the find spot and context several figurines of the Neolithic period were found in, information that is not mentioned in the landmark publication of the two settlements by the excavator. The two sources of information complement each other when it comes to the identification of the figurines. Through this identification process we have the opportunity to appreciate which was the theoretical approach to figurines as a material imprint of the Neolithic civilization more than a century ago.

Η Σίφνος του Χρήστου Τσουντα μέσα από την ανάγνωση του ημερολογίου του

Στο ημερολόγιο του Χρήστου Τσουντα που φυλάσσεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο καταγράφει την περιοδεία του στις Κυκλάδες κατά τα έτη 1897 και 1898 και περιλαμβάνει τις έρευνές του στην Πάρο, την Αντίπαρο, το Δεσποτικό, τη Σίφνο και τη Σύρο. Η καταγραφή των εργασιών του κατά τη διάρκεια των 27 ημερών παραμονής του στην Σίφνο συμπληρώνει τη δημοσίευσή του 1899 για τα ΠΚ νεκροταφεία στο Βαθύ και το Ακρωτηράκι και τη μυκηναϊκή Ακρόπολη του Αγίου Ανδρέα. Οι σημειώσεις του είναι πολύ λεπτομερείς και είναι φανερό ότι αποτέλεσαν μια στέρεη βάση που δεν χρειάστηκε να υποστεί μεγάλες αλλαγές πριν τη δημοσίευση. Επιπλέον παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για την ταύτιση των ευρημάτων του, που βρίσκονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Εκείνο που δεν είναι γνωστό όμως είναι ότι, ως γνήσιος αρχαιολόγος πεδίου, με το αστείρευτο ενδιαφέρον και την παρατηρητικότητα του, εντόπισε επίσης θέσεις ιστορικών χρόνων, μεταξύ των οποίων 14 αρχαίους πύργους, σε μια εποχή που ελάχιστα ήταν γνωστά για αυτούς.

Siphnos through Christos Tsountas' Excavation Journal

In the excavation journal kept at the National Archaeological Museum Christos Tsountas keeps records of his tour of the Cyclades in the years 1897 and 1898 in Paros, Antiparos, Despotiko, Siphnos and Syros. The excavation journal recording his 27-day stay in Siphnos complements his 1899 publication on the EH cemeteries at Vathi and Akrotiraki and the Mycenaean Acropolis of Aghios Andreas. His notes are so detailed that they did not need to undergo major changes before publication. In addition, the journal provides valuable information for the identification of the finds from his excavations kept in the National Archaeological Museum. What is not known though is that, as a true field archaeologist, with his never-ending interest and observation, he also identified sites of historic times, including 14 ancient towers, at a time when little was known about them.

Η επανεμφάνιση του «Θησαυρού του Πριάμου» στα τέλη του 20ου αιώνα

Ο Ομότιμος καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Γεώργιος Σ. Κορρές, είναι από τους πιο σημαντικούς ειδήμονες παγκοσμίως σχετικά με το βίο και το έργο του Heinrich Schliemann. Στο πλαίσιο αυτό υπήρξε ένας από τους πρώτους Έλληνες οι οποίοι είχαν την ευκαιρία να αντικρύσουν τον αποκαλούμενο «Θησαυρό του Πριάμου» στις αποθήκες του Μουσείου Πούσκιν στις αρχές της δεκαετίας του 1990.

The Reappearance of "Priam's Treasure" at the End of the 20th Century

Professor Emeritus G.S Korres, Department of History and Archaeology, National and Kapodistrian University of Athens, is one of the most important experts worldwide on the life and work of Henrich Schliemann. In this context, he was among the first Greeks who had the opportunity to see up close the so-called «Priam's Treasure» in the storerooms of the Pushkin Museum in the early 1990s.

Γενικός συντονισμός:
Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου

Οργανωτική Επιτροπή:
Κωνσταντίνος Νικολέντζος, Κατερίνα Βουτσά

Τεχνική Υποστήριξη:
Ερρίκος Σιάκας

Γραφιστικός σχεδιασμός
και παραγωγή εποπτικού υλικού:
Αθηνά Ιακωβίδου, Printall

...το ... ..

Μουσείο 1897

3/6/14. Η ... ..

1
Θεσσαλία Ι
1902 Σίγρος
7) ... ..

Σίγρος 1898
3. ... ..

www.namuseum.gr

[namuseumathens](https://www.facebook.com/namuseumathens)

Με την ευγενική υποστήριξη

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

